

BUITEN

5^E JAARGANG N^O. 31.

ZATERDAG 5 AUGUSTUS 1911.

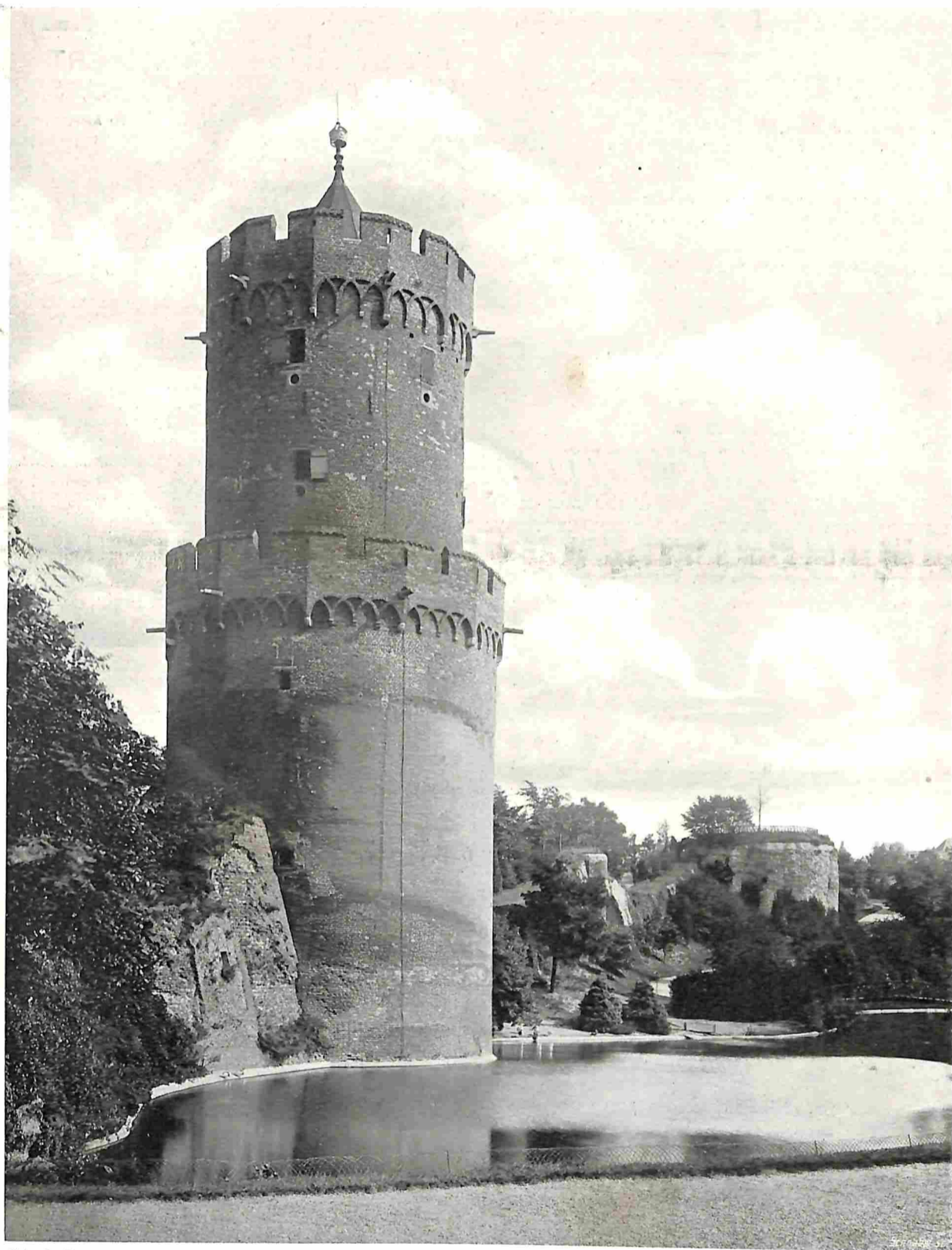

Foto G. Kramer.

NIJMEGEN. DE KRONENBURGER- OF KRUIJTTOREN.

INHOUD:

DE STERRENHEMEL IN AUGUSTUS, DOOR A. A. N.	BLZ. 362
DE HANDEL IN WILDE DIEREN, DOOR G.	„ 362
DE WATERRAT, DOOR K. ZWART	„ 363
ZOMERGASTEN, II (GEDICHT), DOOR J. H. DE VEER	„ 363
DE ALOUDE STAD VAN KEIZER KAREL. NIJMEGEN, GEÏLLUSTREERD.	BLZ. 361 EN 364—367
DE DEN, DOOR H. WITTE. GEÏLLUSTREERD.	BLZ. 368—370
DE EIK ALS HERINNERINGSBOOM, DOOR E. TH. W.	„ 370
SAUERLAND, DOOR JOS. RAEMAEKERS, GEÏLLUSTREERD.	BLZ. 370

BERICHTEN VAN REDACTIE EN UITGEVERS.

Alle kopij ook die met illustraties, zoodat afzonderlijke illustraties (fotografieën, teekeningen, enz.), gelieve men te zenden aan de redactie, Rokin 74-76, Amsterdam. Duidelijke naam en adresvermelding wordt verzocht ook achter op de foto's.

De uitgevers verzoeken beleefdijk dit blad te noemen als men naar aanleiding van eene advertentie, een aanvraag of een bestelling aan een adverteerder doet.

Het auteursrecht voor den inhoud van dit blad wordt verzekerd overeenkomstig de Wet van 28 Juni 1881, Stbl. No. 214.

DE STERRENHEMEL IN AUGUSTUS.

HET volgende overzicht geeft den stand der sterrenbeelden voor omstreeks 10 uur.

Zenith: Cepheus, Lier, Zwaan;
Noorden: Kleine Beer, Giraffe, Lynx, Wagenman;
Noordoosten: Cassiopeia, Perseus;

Oosten: Andromeda, Driehoek, Hagedis, Pegasus, Ram, Visschen;
Zuiden: Arend, Dolfijn, kleine Paard, Pijl, Schild van Sobieski,
Schutter, Steenbok, Vos, Waterman;

Zuidwesten: Ophiuchus;

Westen: Boötes, Hercules, Hoofdhaar van Berenice, Jachthonden, Kroon, Slang;

Noordwesten: Grootte Beer, Draak.

De Melkweg loopt te 10 uur in een prachtigen boog van Noordoost naar Zuidwest. Augustus is een der maanden waarin dit fraaie schijnsel zijn grootsten luister ten toon spreidt, natuurlijk alleen bij afwezigheid van maanlicht. Ik deelde in No. 26 van dezen jaargang iets over den Melkweg mede en over de rol, die hij bij de beschouwingen omtrent den bouw van het zichtbare heelal speelt.

Drie *Algolminima* zijn deze maand waarneembaar: den 7^{en} omstreeks middernacht, den 27^{en} even na middernacht, en den 30^{en} te 10 uur. Wie, bij voorkeur bij afwezigheid van maanlicht — de maan is den 10^{en} vol — buiten zit te wachten op de Perseiden (zie hieronder), kan de gelegenheid waarnemen en zijn aandacht schenken aan het zoo interessante verschijnsel, dat het licht eener vaste ster in den loop van een paar uren in vergelijking met dat der omringende sterren duidelijk zwakker en daarna weer helderder wordt.

Ik wees er vroeger al eens op, dat *Algol* en *Mira Ceti* eigenlijk de eenige gevallen zijn, waarin het bloote oog ook zonder voorafgaande oefening een zeer merkbare verandering in de vaste sterrenwereld gemakkelijk kan constateeren. Wat de tweede hier genoemde veranderlijke ster betreft, zij is in Juli als ster der derde grootte uit de morgenschemering te voorschijn gekomen en wordt deze maand vrij snel zwakker. Zij zal, als dit nummer verschijnt, nauwelijks helderder dan δ Ceti zijn (4^e grootte) en tegen September naar alle waarschijnlijkheid nog maar zwak voor het bloote oog zichtbaar zijn.

De *tijdsvereffening* neemt in Augustus langzaam af. De zon die den 1^{en} Aug. zes minuten bij de klok achter is, heeft tegen het einde der maand het verschil ingehaald.

Augustus is de maand der *vallende sterren*. Wie op heldere nachten in maanvrije uren in de eerste helft der maand een tijdlang naar het Oosten blijft kijken, zal er ettelijke tientallen per uur kunnen zien, voornamelijk na middernacht, daar dan het sterrenbeeld Perseus, waar zich het straalpunt bevindt, wat hooger aan den hemel staat. De Augustusmeteoren hebben, daar is men het wel over eens, deel uitgemaakt van de derde komeet van het jaar 1862, een vrij heldere komeet, die een staart van 15 graden lengte heeft vertoond.

Niemand, die in zoele Augustusnachten al klimaatschietende op de Perseiden wacht, verzuime de gelegenheid om naar de komeet 1911 B uit te zien. Deze komeet is, als dit nummer verschijnt, na middernacht al wel, in het sterrenbeeld Stier, voor het bloote oog zichtbaar. Omstreeks half Augustus zal zij naar alle waarschijnlijkheid een vrij helder object worden en de lichtkracht van de sterren der vierde grootte hebben; ongelukkig zal de maan dan hinderen die den 10^{en} vol is, en den 15^{en} niet later dan omstreeks half 10 opkomt.

Toch geloof ik, dat het de moeite waard zal zijn, de komeet in een binocle te zoeken. Ten einde dit den lezers van „Buiten” eenigszins gemakkelijk te maken, zal ik den loop der komeet tusschen de sterren door in korte trekken aangeven. Den 3^{en} Augustus staat de „haarster” (een „staartster” schijnt het niet te zijn) twee graden ten Oosten, den 5^{en} twee graden ten Zuiden der Pleiaden. Vervolgens beweegt zij zich in het sterrenbeeld Walvisch met steeds grootere schijnbare snelheid vrijwel in de richting van de ster γ ; bij deze ster zal ze 12 Augustus te vinden zijn. De snelheid is nu tot vijf graden per dag gestegen. Den 13^{en} staat ze midden tusschen δ en Mira, den 14^{en} even ten Oosten, d.i. links van het punt, dat midden tusschen Mira en ζ ligt, den 15^{en} ten Noordoosten van τ ; den 16^{en} vormt ze een gelijkzijdigen driehoek met τ en ν ; den 17^{en} zal ze voor Nederland al te Zuidelijk staan. Een duidelijke staart werd tot nu toe niet gezien, maar ook zonder staart is een zich snel tusschen de sterren door verplaatsende nevelvlek een heel belangwekkend voorwerp van waarneming.

Er is nog een tweede komeet in een binocle zichtbaar, die ook wel wat belooft. Deze komeet, voorloopig met den naam 1911 C aangeduid, loopt in de maand Augustus van ϵ Pegasi naar ξ van den Zwaan en wordt daarbij belangrijk veel helderder. De volgende maand hoop ik den loop dezer komeet wat nauwkeuriger op te geven.

Mercurius bereikt half Augustus een oostelijke elongatie van 27 graden. Door den lagen stand zal het echter wel zoo goed als onmogelijk zijn, de planeet in de avondschemering te vinden.

Venus is, althans in de eerste helft van Augustus, nog een luisterrijke avondster, ofschoon de planeet zeer laag staat. Zij beweegt zich snel naar de zon toe. Haar middellijn neemt van 33" tot 53" toe. Voor bezitters van kijkers is de schijn-gestalte nu buitengewoon interessant; de sikkel krijgt steeds grooter straal maar wordt tegelijkertijd smaller. In September schiet Venus langs de zon, om in het eind dier maand een prachtige morgenster te worden. Mars is nu al vóór middernacht zichtbaar; de middellijn der schijf neemt deze maand van 9" tot 11" toe. Men lette op de snelle nadering der roode planeet tot *Saturnus*: in den nacht van 16 Augustus zullen de beide planeten een fraaie constellatie vormen: Saturnus maar 21', d.i. minder dan de maansmiddellijn, die gemiddeld ongeveer 30' meet, zuidelijk van Mars.

Jupiter is deze maand nog in den vóórvond in het Zuidwesten te zien. A. A. N.

DE HANDEL IN WILDE DIEREN.

BELANGSTELLING in de vreemde dieren, vooral voor de zg. verscheurende dieren, vindt men van de vroegste tijden af, zoodat handel daarin reeds in de grijze oudheid werd gedreven. De beheerschers der volkeren in de oude wereld zonden elkander als vriendschapsbewijs reeds wilde en zeldzame dieren ten geschenke. De Grieken importeerden ze, de Romeinen vooral niet minder ten behoeve van hun schouwspelen, tot het houden van bloedige dierengevechten, waarbij wilde beesten onderling of met menschen als tegenpartij streden. Het eerste groote leeuwengevecht aan de Tiberboorden werd door Quintus Scaevola in 94 v. Chr. gehouden; Sulla volgde met een gevecht van honderd wilde dieren. Pompejus bouwde een circus, waar 600 stuks den strijd aanbonden; ook Julius Caesar voerde 400 verscheurende dieren in dit gebouw ten doodstrijd. De keizers gaven bij die gevechten vaak blijken van moed en doodsverachting; zoo doodde Keizer Hadrianus gedurende eene voorstelling honderd leeuwen met eigen hand.

Noord-Afrika was toen zoo rijk aan leeuwen, dat een order van eenige honderdtallen leeuwen in die dagen tamelijk gemakkelijk uit te voeren was.

De eerste berichten over een wezenlijken handel in vreemde dieren vindt men echter eerst in de kronieken uit de 15^e eeuw. Een burger van de aloude stad Neurenberg „Anton Paumgartner” had met den handel in siervogels en allerlei vreemde dieren zich in die dagen reeds een fortuin verworven. De import schijnt later meer aan toevallige omstandigheden te zijn overgelaten, tot er in den aanvang der 18^e eeuw grooter vraag naar allerlei vreemd gedierte kwam en een formeele handel zich begon te ontwikkelen in dat artikel. Door het inrichten van diergaarden en menageriën ging die in de 19^e eeuw over in een welgeorganiseerd handelsbedrijf.

Karl Hagenbeck in Hamburg, Charles Jamrach in Londen waren de eerste groothandelaars in wilde dieren. Karl Reiche in Alfeld bij Hannover en Louis Ruhe in New-York volgden met succes.

Deze firma's organiseerden zelf groote vang-expedities op de

jachtgronden of stonden in betrekking met de opkoopters in verre landen, vooral in Indië, die wilde dieren in magazijn hielden om aan Europeesche orders te voldoen. Ruhe en Hagenbeck ondernamen tal van expedities in Midden-Azië en Oost-Indië, doch lieten ook Abessynië en Nubië geregeld bereizen. Calcutta is de groote stapelplaats van olifanten, tijgers en reuzenslangen. Jamrach heeft er het hoofdkwartier zijner jagers, terwijl Reiche voornamelijk Zuid-Afrikaansche dieren verhandelt naast die uit den Australischen archipel.

Hoe groot invloeden van politieke aard op den handel in wilde dieren zijn kunnen, blijkt bv. uit dien in Nubië. Reeds onder Rome's eerste Keizers was dat land de leverancier van allerlei verscheurende dieren en nog bezit het rijke jachtvelden. Sedert de onlusten in het rijk der Mahdi's stond de uitvoer echter geheel stil en eerst sedert de verhoudingen ginds door Englands invloed gekalmeerd werden, waren daar weer zaken in wilde dieren te doen.

Nubië leverde o.a. in een enkel jaar vóór 1889 een vijftigtal giraffen voor de wereldmarkt, zoodat men toen in Amerika voor 350 dollar zoo'n langhals koopen kon. Van 1882 tot 1899 echter was er in de Nieuwe Wereld geen enkele giraffe te koop. Eerst in 1899 verscheen daar weer een Nubische giraffe, waarvoor een liefhebber 4000 dollar neertelde.

De eerste giraffe — zijn naam ontleent het dier aan het Arabische „srahfe" = liefelijke —, verscheen in Rome onder Julius Caesar. Duitschland kreeg in 1212 een exemplaar te zien waarna eerst in 1827 weer een „liefelijke" in de Europeesche hoofdsteden vertoond werd.

Afrikaansche olifanten werden in de laatste dertig jaren naar Amerika weinig uitgevoerd, des te grooter is het aantal der reusachtige Indische olifanten, dat men daar kan te zien krijgen. De eerste olifanten, welke de Europeanen in bezit kregen, moeten een zestal kolossale dieren geweest zijn, die op den grooten keizer Soliman veroverd werden door de „christenhonden".

De groothandel in wilde dieren is tegenwoordig zoo goed georganiseerd, dat hij vrijwel aan allerlei soort wilde dieren kan voldoen. Wilde paarden, bergschapen, hertensoorten werden in het groot voor dien handel gevangen en de expedities, daartoe ondernomen, kwamen de kennis der zoölogische soortenverbreiding zeer ten goede. De dichte wildernissen zullen ons, dank zij dien koenen ondernemers, nog tal van wonderen doen zien; eilanden, zooals Borneo, waar Pinkert uit Leipzig, de eerste volwassen orang-oetang van importeerde, bergen nog pracht-exemplaren van allerlei soort, Intusschen blijft Abessinië voorspand de gewilde leverancier van allerlei apensoorten; men kan het met recht 't beloofde land voor menagerie-bezitters en dierenhandelaars noemen.

G.

DE WATERRAT.

DAAR onder in den beekwal, waar het stroomend water diep naar binnen heeft ingevreten, waar de wortels der walboomen en van het opslag der struiken als een wirwar van stangen en koorden een doolhof van verscholen plekjes vormen, daar wonen de waterratten. Daar beginnen hare talrijke gangen onder den waterspiegel en loopen langzaam omhoog het aanliggende bosch of bouwland in. En als in 't voorjaar onze beek van alle zijden toevoer van smeltwater krijgt en met groote snelheid langs hare oevers voortschuurt, dan kan zij hare vernielende werkzaamheid het best daar uitoefenen, waar de ratten door haar woelen uitstekende aanrakingspunten hebben opgeworpen. En zoo komt het, dat alle jaren op bepaalde plaatsen de bedding iets uitholt en op andere plaatsen, waar de oevers laag en grazig zijn, de meegevoerde stoffen worden afgezet om eerst ondiepten, dan versperingen te vormen, die de mensch moet wegruimen om overstromingen te voorkomen.

De waterrat, in enkele plaatsen van de Graafschap Zutphen met name te Ruurlo verkeerdelijk hamster genaamd, is een dier, dat den zoölogen al veel hoofdbrekens heeft gekost en vaak de oorzaak is geweest van misverstand. Want zeer eigenaardig ontmoeten wij haar op plaatsen, die uiteraard zeer uiteenloopen, den eenen keer aan 't water en den anderen keer zoo ver mogelijk daar van daan in de droogste en hoogste akkergronden. Daarom heeft men wel eens van twee soorten gesproken, maar — en daar is men nu wel van overtuigd — ten onrechte, want tusschen beide, het waterdier en den akkerbewoner kan men geene verschillen ontdekken. En ook beteekent het verschil in leefwijze niets, want de waterbewoner kan evengoed aan 't leven in 't land gewennen, als 't landdier aan 't ploeteren in de beek.

Aan 't water graaft de waterrat hare gangen 't liefst in overhangende, ruige oevers; de ingang ligt altijd onder den waterspiegel, zoodat de gang zelve schuin omhoog kan loopen om te eindigen in eene ruime ketelvormige holte, die met fijngebeten biezen, lisch, gras en mos getapijt is. Op hoogen, drogen grond vinden wij hare holen in bouwland, tuinen en bosschen. Nu eens loopen de gangen in alle richtingen even onder de oppervlakte door elkaar, dan weer liggen ze dieper en voeren loodrechte pijpen uit de gangen naar boven. In 't laatste geval vindt men aardhoopen, zooals de mol opwerpt; in 't eerste geval wijst een

omhoog gedrukt aarden ruggetje de plaats aan, waar de woeler gegraven heeft. Aan 't water bestaat het voedsel uit jonge stengels en wortels van riet en biezen, waarbij — de waterrat is een uitstekend zwemmer — nog jonge visschen, kuit, salamanders, kikvorschen, watertorren en jonge eenden komen. Ook wordt de inhoud van een vogelnest in 't oeverriet of in den ruigen wal niet versmaad; ik zag eens eene waterrat bij een dikken lischdoddestengel opklauteren om het nestje van een rietzanger te plunderen. In vischvijvers kan ze niet geduld worden; éene rattenfamilie zou in staat zijn al het jonge broed te vernielen. Op of in het land voedt de waterrat zich met ooft, zaden, graan, groenten en wortelgewassen. Den mangelwortel vreet ze van onder af op of holt hem uit zonder dat men spoedig bemerkt, dat de knager aan 't werk is. Eerst als de groote bladen slap en verwelkt neerhangen, bespeurt men bij 't optrekken, dat de wortel al voor 't grootste deel verdwenen is. Aardappelen draagt de rat weg naar haar ruim hol, om in den langen winter steeds voorraad te hebben. Bij 't verbouwen van de pastorie te Ruurlo werden ruim een hektoliter aardappelen in zoo'n magazijn gevonden. Jonge vruchtboomen worden onder den grond afgeknaagd; daardoor gaan deze kwijnen en eindelijk sterven. Al die vernielingen bedrijft de waterrat 's nachts, in den vroege morgen of den laten avond, wanneer geen verdachte geluiden haar kunnen verschrikken. Het dierlijk voedsel, dat ze bij dezen plantenkost gebruikt, bestaat uit alle kleine dieren, die in den grond leven.

De waterrat wordt met haar staart, die half zoo lang is als haar romp, 24 c.M. lang. Ze is bekleed met eene donkerbruine, bijna zwarte pels; de staart is behaard, de ooren zitten diep in de pels. Het knaaggebit is scherp en sterk; de rat kan er zich uitstekend mee verdedigen tegen elken aanval. Haar beet veroorzaakt meestal eene sterk bloedende wonde. Twee, ook drie maal per jaar werpt het wijfje drie tot zes jongen, die eerst gezoogd worden en daarna met plantaardig en dierlijk voedsel worden groot gebracht. Bij dreigend gevaar draagt de moeder ze in den bek weg naar een veilig plekje of verdedigt ze moedig tegen grootere dieren zelfs. Het familieleven van de waterrat is zelfs niet zonder poëzie.

„In de avondschemering", — zoo schilderen de gebroeders Müller — „waarin het bedrijvig leven dezer dieren begint, danst en springt het mannetje op de achterpootjes om zijn wijfje heen en tracht met potsierlijke gebaren hare gunst te verwerven. Nu eens walst hij van links naar rechts, dan zwemt hij ze achterna, als zij voorwendt te willen vluchten; hij vergeet daarbij zich zelf en de anders zoo angstig bewaakte veiligheid. Niet minder interessant zijn de spelletjes, die de moeder met de kleinen uithaalt. Nu eens ploetert het jonge volkje op een hoopje bijeen in 't water en buitelt over elkaar, dan weer zwemt het in allerijl op de moeder toe, die een lekkeren salamander heeft gevangen, dien ze plagend langs de begeerige schare heen en weer beweegt.

De waterrat vermenigvuldigt zich niet zoo sterk als hare verwante de veldmuis, maar daar staat tegenover, dat de laatste eerst groote schade kan aanrichten, als ze in zeer grooten getale optreedt, terwijl eene enkele waterrattenfamilie al eene ramp is voor een tuin of een akker.

In den herfst verzamelt de waterrat wintervoorraad. Zij houdt winterslaap, maar ligt niet den heelen winter verstijfd in haar hol. Vooral in zachte winters ontwaakt ze vaak om van haar voorraad te gebruiken. Zelfs doet ze dan wel eens een klein uitstapje naar buiten, om te onderzoeken, of de milde lenteslucht al in aantocht is.

Wij voeren in de Graafschap een verdelgingsoorlog tegen dit schadelijk knaagdier, maar kunnen het uitroeien noch verdrijven. Dit is grootendeels onze eigen schuld, want in plaats van de bitterste vijanden van de waterrat, den vos, den buizerd, de wezel en de uil te helpen bij hun goed werk, zijn we er steeds op uit, deze laatsten het leven zoo moeilijk mogelijk te maken.

K. ZWART.

ZOMERGASTEN.

II.

Nu is het warm. Nu dragen wij dun goed:
Een strooien hoed op 't hoofd, omhoog geschoven,
Zitten wij in een stoel en laten stoven
Onze oude botten, ons traag vloeiend bloed.

Het is te warm! Maar toch voel je, het doet
Wel aan je lichaam. Je laat andren sloven,
Als je 't 'm leevren kunt. De sterkste boven!
Een beetje durf, hardvochtigheid en moed!

De warmte excuseert je, niet te merken,
Dat allerlei gediens'tge geesten werken,
Terwijl jij niets doet. Niets?... Je ademt diep.

Daar zit je nu. Nu ben je immers 't type,
Dat je woudt zijn?!... Waarom nu weer opteknen
Gedichten? — Men kan heel niet op jou reeknen.

J. H. DE VEER.

vol ontworpen villa's, die voert tot de wegen naar Berg en Dal en Beek; naar Beek, eenigszins als het onderlangs, onmiddellijk grenzend aan de lage weilanden van de Ooy en vooral in de vroege lentemaanden een wonderbare natuurpracht gevend; naar Berg en Dal als bovenlangs, over heuvelen en tusschen de bosschen van de Meerwijk door.

Berg en Dal zelf vormt hier het einde, doch juist in de onmiddellijke omgeving daarvan strekt zich misschien het schoonste deel der Nijmeegsche omstreken uit. De bosschen daarachter, die reiken tot over de Duitse grenzen en den smallen schilderachtigen weg naar Kleef nauw insluiten, zijn van kleine oppervlakte, maar bijzonder mooi. En zoowel eene wandeling naar het kleine, mooie meertje bij den Duivelsberg, zoo droevig bekend geworden door den moord van het Luiksche meisje in 1905, als de wandeling, die over heuvelachtige terreinen van Berg en Dal naar Beek voert, geeft enerzijds boschgezichten, anderzijds panorama's te genieten, die slechts weinig in gelijke pracht worden aangetroffen. Deze korte opsomming mag voldoende heeten om eenigszins een indruk te geven van wat Nijmegen aan omstreken biedt.

Nijmegen zelf is een zomerstad op ende op: de ligging der stad heeft haar daarvoor als uitverkoren en vooral in die richting heeft men hare schoonheid ontwikkeld. Nog in 1852 mocht de Nijmeegsche historicus Van der Bruggen klagen over de knellende banden, waarin de vestingmuren Nijmegen gevat hielden; vestingmuren, die van geen nut en geen beteekenis meer waren, die grond ongebruikt lieten, welke de meest kostbare en voor de stad de meest waardevolle was; in 1874 evenwel kwam de zoogenaamde Uitleg tot stand, en wist de gemeente zich door hare overeenkomst met het Rijk, de rechten te verzekeren, die haar toestonden Nijmegen binnen korten tijd zoodanig te verfraaien, dat het de eerste onder hare zusters werd. Met zeldzaam logisch en tegelijk artistiek talent is deze Uitleg aan alle kanten gelijkmatig aangevangen en voortgezet. Doch niemand zal het ontkennen, dat deze zijn hoogtepunt heeft bereikt aan den noordelijken kant der stad, waar de hooge oevers van de Waal in niet geringe mate mede werken om het schoon te bevorderen. Men noemt als zeer bijzonder en bekoorlijk — en niet ten onrechte — het panorama, dat men geniet op den hoek van den Sterrenschansweg en den Batavierenweg. En verrast is menigmaal het gezicht geweest van een vreemdeling, dien wij naar dit plekje voerden, en die dan eensklaps het heerlijk en onbelemmerd uitzicht kreeg over den breeden Waalstroom, zooals deze zich daar kronkelt tusschen de Betuwe aan den eenen kant en de Ooyvlakte aan den anderen kant, bijna na te gaan tot op het punt, waar zij uit den Rijn zich afscheidt; als hij dan dat levendige en vooral zoo natuurrijke tafereel voor zich zag, dat een der schoonste provinciën aan zijn oog vertoonde en dat op een helderen dag doet zien tot aan de torens van Arnhem. En dan verder gaande, eerst den Batavierenweg langs, met steeds datzelfde panorama, dat den blik onafgebroken en als betooverd geboeid houdt, door het Hunerpark komt men aan dat deel van Nijmegen, dat in de onmiddellijke nabijheid de drie straten telt, die de namen levendig houden van de mannen, die zooveel voor het nieuwe Nijmegen hebben gedaan, van Graadt van Roggen, van Francken en van Terwindt, straten, welke mede tot de aangenaamste der stad mogen worden gerekend. Alles is hier ruim

en breed opgevat; alles spreekt hier van een zekere, doch niet overdadige weelde en van gevoel voor symmetrie in deze zomerstad. Alles spreekt hier van de welvaart, die Nijmegen geniet en doet gevoelen, dat het eene nijvere bevolking is, welke hier gehuisvest is.

Het is ook in dit deel, dat de vereeniging van oud en nieuw, de aanpassing van het zorgvuldig bewaarde van vroegere dagen aan het geheel in den stijl van het tegenwoordige opgetrokken, het best uitkomt en zich het sterkst doet gelden. De oude wal, welke eenmaal diende om de oude Hunerpoort te verbinden met het Valkhof, is thans de achtergrond, met klimop begroeid in zijn zware bogen, van het Hunerpark, en over dezen wal heen, waar vroeger in de rumoerige oorlogsdagen de wachters gingen met zwaren tred, is nu de wandeling geopend naar den toren, dien de landvoogd Alexander Farnese, Hertog van Parma oprichtte, om van daaruit den omtrek te overzien en welke thans voor den rustigen toerist dienst doet als Belvédère. Onder aan den voet van dezen toren slingert zich de Voerweg, vroeger een berucht kwartier van Nijmegen, thans door het sloopen der daaraan gelegen huizen geheel van deze beruchtheid vrij gemaakt en overbrugd door een toegang naar het Valkhof. Ook hier is het oudste en nieuwste van Nijmegen in zeldzame eendracht vereenigd. In zekeren zin is de geschiedenis van Nijmegen innig samengegroeid met de geschiedenis van het Valkenhof, gelijk het eertijds heette; niet het minst, omdat Keizer Karel de Groote, die aan Nijmegen den naam van Keizer Karelstad schonk, er bij uitstek gaarne vertoefde, liever nog dan te Ingelheim en te Aken. Hij was het, die van hieruit de Saksers tot onderwerping bracht, die hier in de Karolingische kapel zijne gebeden kwam zeggen en die de eerste fundamenten legde voor het uitgebreide complex, dat later als

Foto G. Kramer.

NIJMEGEN. HET STADHUIS. VOORGEVEL.

het Valkhof bekend zou staan. Het Valkhof heeft aan een lange rij van vorstelijke en beroemde personen herinneringen bewaard, te veel om op te noemen. Barbarossa toefde er veel, en aan zijn verblijf dankt men de Romaansche kapel, waarvan nog slechts een zeer geringe ruïne over is; de hertogen van Gelre vestigden er na 1248 hun vaste heerschappij, en het is ook op het Valkhof, dat de aandoenlijke geschiedenis speelt van Eleonore, de gemalin van Reinoud II. Keizer Karel V toefde er enkele dagen in 1546, en Margaretha van Parma werd hier het eerst welkom geheeten in Nederland. Prins Willem V, de ongelukkige erfstadhouder, hield op het Valkhof verblijf in de rumoerige patriottische dagen van 1787 en '88, en van hieruit ondernam zijne gade haar tocht naar de Goejanverwellensluis; hij was de laatste vorstelijke gast, want in 1794 werd het Valkhof door het bombardement der Franschen zoodanig beschadigd, dat de regering besloot het gebouw te doen sloopen. Verzet van hen, die „dit alleroudst en vermaardst gebouw op den Bataafschen grond” wilden behouden, baatte niet en in den aanvang van 1796 werd de burcht voor ruim 790.000 toegeslagen. Op de plaats waar de burcht stond, is thans de ruime wandelplaats, die vooral in de latere jaren tot eene der fraaist denkbare is gemaakt en welker aanleg amphitheatergewijze alweer als bijzonder schilderachtig mag worden geroemd.

In de Karolingische kapel kwam Keizer Karel de Groote zijne gebeden doen en vooral met Paschen verzuimde hij zelden op zijn geliefd Valkhof te zijn. Het is vandaar, dat een der dichters van het treurspel „Keizer Karel de Groote”, oorspronkelijk Nijmeegsch werk, voor enkele jaren opgevoerd, mocht dichten, en een van des Keizers edelen mocht doen zeggen:

„Maar dan die klok — wat wil dat klokgelui?”
 „Het is op bevel des Keizers, dat zij luidt,
 Wanneer hij op deez' oude burcht vertoeft,
 en het Paascheest voorbereidt; dan knielt
 hij 's avonds, na volbrachte taak en dankt
 zijn God, voor wat hem werd geschonken,
 en bidt zijn God om kracht en wijs beleid.
 Van 's morgens vroeg, werkt hij uur aan uur,
 regeert het land, dat vrede en welvaart bloeit,
 en waar gevaar dreigt, gordt hij aan het zwaard.

Foto G. Kramer. NIJMEGEN. POORT VAN HET STADHUIS.

Zoodra de zonnewijzer het uur vermeldt van d'ondergang der zon, trekt zich de Keizer terug in 't bidvertrek en bidt een half uur lang. Dan luidt van het slot de klok — De goede burgerij, vreedzaam vereenigd in haar huizen langs de Waal weet dan, dat het uur gekomen is, waarin de Keizer zich nederbuigt voor den Vorst, die aller Keizer is. Gansch Nijmeeg's burgerij weet dat en keert naar huis, voordat de klok haar eersten slag doet hooren. En het volk noemt haar de Keizer Karels Klok."

En ook nu nog, nu eeuwen en eeuwen zijn verstreken, luidt van half negen tot negen uur de klok, die inderdaad de Keizer Karels klok nog altijd wordt genoemd. Of de legende waarheid bevat of verdrinking, het is niet uit te maken. Wel is het zeker, dat de bevolking van deze traditie al even ongaarne afstand zou doen, als enkele jaren geleden, toen zij haar torenwachter moest missen. Vóór de Karolingische kapel, op de plaats, waar naar 't aloude verhaal, eenmaal Claudius Civilis stond, en den brandenden toorts naar beneden wierp, heeft men het schoonste uitzicht, dat van het Valkhof te genieten valt. Ook hier ziet men de Waal af tot op verren afstand; ook hier kan de blik gaan over de Betuwvlakte, doorsneden door den spoorweg, welks treinen witte rookwolken boven de weilanden doen opstijgen; maar hier heeft men bovendien het schilderachtig gezicht in de oude stad, in de kronkelende, kromme straatjes van die oude stad, die voor een deel evenwijdig met de oude Waal loopen, voor een deel loodrecht daarop liggen. Hier, voor de Karolingische kapel, die het uitgangspunt is geweest voor de onderzoekingen naar de vroegere samenstelling van het Valkhof — onderzoekingen, die dank zij den onverdroten ijver van den gemeente-architect, den Heer Weve, en andere historievrienden juist in den laatsten tijd zoo gunstige resultaten hebben opgeleverd — hier kan men meer dan een schoon uitzicht genieten, hier kan men zich aan de poëzie van droomen van het verleden overgeven, aan Nijmegen denken in al de glorie van wat het achtereenvolgens is geweest, aan de bonte mengeling van conflicten, welke het eenmaal heeft opgeleverd.

Nijmegen is, en terecht, ^{* * *} trotsch op zijne geschiedenis; het noemt zich bij voorkeur de stad van Keizer Karel, maar hare historie gaat terug tot veel ouderen datum dan van den grooten keizer der Franken, en haar ontstaan wordt door bijna evenveel eeuwen daarvan gescheiden als thans ons eeuwen scheiden van het bloeitijdperk van den Leentijd. Reeds in de derde eeuw was de oude stad bekend als Noviomagum, maar tevoren, toen Julius Caesar in ons land kwam, was zij het Oppidum Batavorum, waarvan Tacitus de brandstichting verhaalt. De Romeinen vestigden hier het tiende legioen met geheel zijn aanhang van zoetelaars, kooplieden, werklieden en slaven; en uit den aard der zaak bracht aller verblijf handel, bedrijf en levendigheid met zich, ontwikkelde de vroeger zoo eenvoudige Geldersche vesting zich tot eene plaats, voor dien tijd van veel belang. Een groote weg tusschen Keulen en Nijmegen werd aangelegd, en bewijzen de talrijke vondsten van Romeinsche antiquiteiten, welke dagelijks nog in Nijmegen zelf en in de omstreken worden gedaan — de bekende verzamelaar, de heer Kam, liet bij zijne villa op den Berg-en-Dalschen weg een museum daarvoor inrichten — dat inderdaad hier van een belangrijke Romeinsche vestiging sprake is geweest: de oude kronieken, welke Smetius, Arkstee en In de Betou ons hebben gebracht, geven de bewijzen te over van den voortdurenden bloei, waarin Nijmegen zich mocht verheugen. In de onmiddellijke nabijheid van het Oppidum Batavorum heeft zich de laatste strijd van Claudius Civilis afgespeeld; later waren het de Franken, die de macht der Romeinen overnamen en medewerkten tot de opkomst der stad. De invallen der Noormannen hebben ook haar niet ontzien, zij richtte zich op na de ontvangen slagen en reeds in den aanvang der Middeleeuwen is ze een belangrijk centrum van handel en verkeer. Wie hare geografisch gunstige ligging beschouwt, begrijpt al dadelijk, dat dit niet anders kon; wie die ligging goed aanziet, vindt daarin ook het geheim van hare tegenwoordige snelle ontwikkeling.

Hetzij langs den steilen Lindenberg met het terzijde gelegen oude klooster: hetzij langs de niet minder steile en zich enigszins kronkelende Grootestraat, hetzij ten slotte langs de rechtehoekig gebogen en meest karakteristieke Priemstraat, bereikt men vanaf de Waalkade de bovenstad. De markt, de lange en korte Hezelstraat, de lange en korte Burchtstraat, de Broerstraat, de Houtstraat en ten slotte de Molenstraat met de merkwaardige stichting, die mede van Nijmeegsche geschiedenis is, het Oud Burgeren

Foto G. Kramer. NIJMEGEN. INGANG RAADHUIS.

Gasthuis, vormen te zamen het echte stadscentrum. Men moet daar op een zomerschen en drukken marktdag verkeeren, daar in de over het algemeen nauwe straten botsingen weten te vermijden met de niet alleen figuurlijk goedronde Brabantsche en Geldersche boeren en boerinnen, bij voorkeur, de laatste althans, met een breede mand aan de armen; dan eerst ziet men, dat Nijmegen niet alleen een stad is, maar ook het centrum van een breede strook omliggend platteland. Hier is men reeds in het oude Nijmegen; in de Broerstraat, waar het huis van Canisius staat, jaren achtereen een restaurant, welks inrichting eenigszins herinnerde aan dat Hotel in Lausanne, waar de diners hooger in prijs zijn, wanneer men ze gebruikt in dat deel van de zaal, waar de Engelsche filosoof Gibbon, eenmaal de eigenaar van dit huis, naar de traditie wil heeft gearbeid, dan wanneer men datzelfde diner krijgt in het deel van het vertrek, waarin hij niet heeft gezeten; in de Burcht- en Hezelstraten, waar zich de huizingen bevinden, die in 1678 den ambassadeurs der Mogendheden tot verblijfplaats strekten en onder haar dak de verschillende vredes geteekend zagen; in de kleine en groote Gassen, waarvan een het huis bevat, waar Brugman is gestorven. Maar geen van die straten heeft meer iets overgehouden van haar oud karakter; alles in deze winkelstraten is vernieuwd, en nieuw leven spreekt dan ook uit deze straten. Hier, men behoeft er de winkels slechts aan te zien om het te gevoelen, hier is een krachtige middenstand aan den gang geweest; een middenstand, die niet allereerst zijn heil heeft gezocht in steun van stad of Staat, maar zelf de handen aan den ploeg heeft geslagen op eene wijze, waarop hij nog trotsch kan zijn... en is!

Te midden van dat nijvere Nijmegen verheft zich de zetel van het stadsbestuur, het oude en mooie stadhuis, een waardig overblijfsel uit de dagen van vroeger, een waardig stuk historie op zichzelf. De bekwame kenner van Nijmegen's geschiedenis, tevens archivaris der stad, de Heer van Schevichaven, heeft aan het stadhuis een der werkjes van zijn hand gewijd, welke er zooveel toe hebben bijgedragen om de kennis van de historie der stad te vermeerderen en den lust naar deze aan te wakkeren. En hij heeft ons doen zien, wat er al niet binnen deze muren is afgespeeld, welke gewichtige en mingewichtige gebeurtenissen er hebben plaats gehad, welke drama's er zijn voleindigd tot aan het doodvonnis van een van de hoofden der partij, die door de tegenpartij in het stadsbestuur werd overwonnen in den aanvang der 18e eeuw. Wij bewonderen den monumentalen ingang van het gebouw; wij bewonderen het groote, ruime gebouw met de beroemde Vierschaar, waarin talloze vonnissen zijn uitgesproken; wij bewonderen de fraaie Raadszaal, waar weleer de woorden meer en beter overdacht werden en minder talrijk waren dan misschien tegenwoordig het geval is; wij bewonderen ten slotte niet het minst het Museum, dat voor een deel in het Raadhuis is gevestigd. Nog steeds beheerscht het stadhuis de stad, en wij kunnen het verstaan, dat de dichter van een ander Nijmeegsch drama zijn held, den burgemeester Thomas van Triest — die

volgens het oude recht der stad, bij het bezoek van Keizer Karel V het vonnis der stedelijke regeering velde over een keizerlijken lijfwacht, die zich misdragen had, en die toen tegen den Keizer het stoute woord durfde spreken, het woord vol echten regententrots: „Ick ben de heer van deze stad”, — in een gesprek met den keizerlijken veldmaarschalk, Maarten van Rossum, het raam der Raadszaal doet openen, dat uitzicht geeft op de Burchtstraat, en hem dan doet zeggen:

En dan, ziet ge deez' menigte als saamgepakt en staande
Man aan man langs heel de Burchtstraat. Hoort Ge dat stemgeroes.
Dat ophoudt nu men mij aan het venster ziet verschijnen en wacht
Eene verklaring van uw te spa bemerkte bezoek. En durft Ge nu nog

ZOO

Eene bewering uiten als Ge mijn volk daar ziet; zoo opgesteld tot aan
Den blauwen steen, dienzelfden blauwen steen. Heer Maarschalk,
Waar Prins Philips, de Zoon van uwen Keizer, slechts voor een
tweetal jaren

Nog naar het oud gebruik de rechten al te zaam van onze Stad
Bezwoor onder fakkellicht, bij het trompetgeschal en bij het
vreugdejuichen.

Van gansch de burgerij. Ik noem u feiten hier, die voor mijn
Zeggen pleiten, ik haal U rechten aan, die alle eeuwen zijn van
kracht geweest.

Op de Markt, thans ook geheel gemoderniseerd, en alleen in den vorm nog toonend iets van het oude, verheft zich het karakteristieke Waagegebouw, welks vroegere bestemming niet nader behoeft aangeduid te worden, en dat thans den dienst van hoofd-bureau der politie doet. Ook hier schuilt een stuk Nijmeegsche historie onder een eenvoudig dak; ook hier in dit gebouw, waarvan alleen de hooge trappen de herkomst van jaren geleden bewijzen, is zooveel mogelijk het oude bewaard gebleven. Maar de Waag staat vrijwel op zichzelf en de Markt sluit niet meer aan bij al wat in haar directe of indirecte omgeving vernieuwd en veranderd is geworden, aan datgene, wat in Brussel in zoo sterke mate opvalt, datgene wat de Brusselsche markt zelfs voor den minst oudheidlievendsten bezoeker onmiddellijk doet herkennen als iets van bijzondere kwaliteit, datzelfde wat hier, ware in vroeger jaren dezelfde geest werkzaam geweest van thans, zoo gemakkelijk had bereikt kunnen worden, dat is hier thans niet te aanschouwen. En wanneer binnen heel korten tijd de electricische tram hare intrede in de oude Nijmeegsche veste zal hebben gedaan, wanneer deze zelfs op marktdagen midden tusschen de boeren en boerinnen haar weg zal kiezen, dan zal ook Nijmegen het eigenaardige verschil opleveren, dat onze tijd tusschen oud en nieuw in zoo ruime mate te aanschouwen geeft.

(Slot volgt).

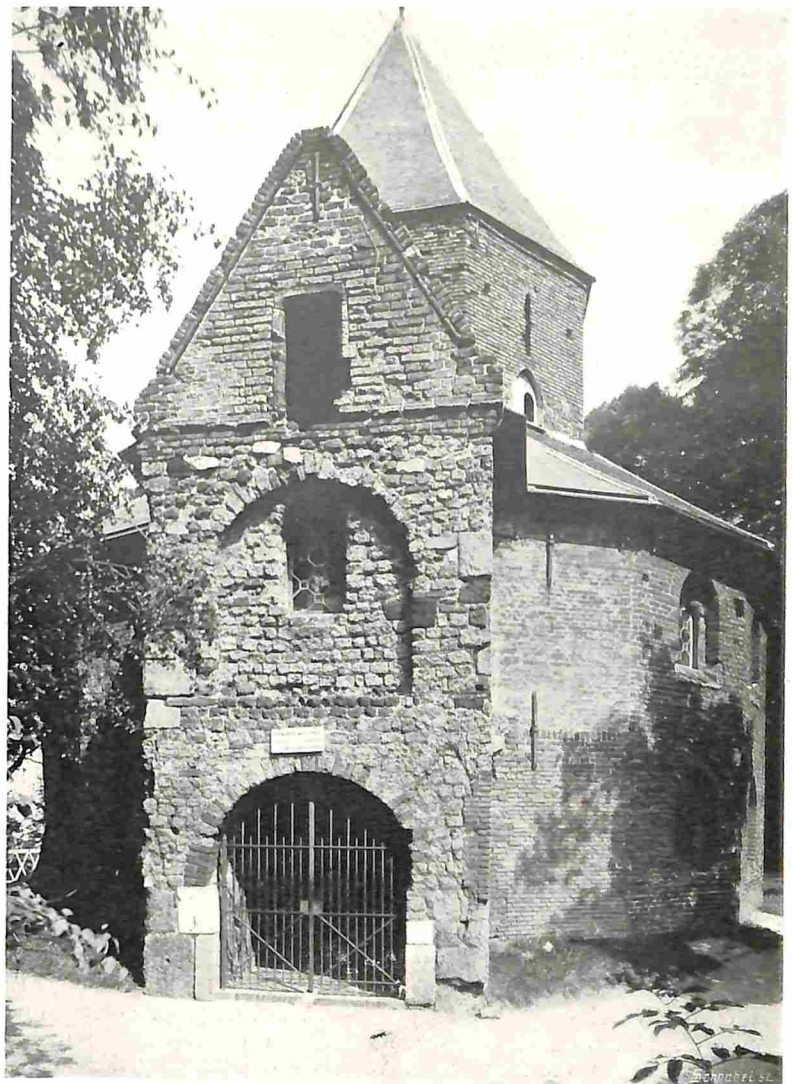

Foto G. Kramer.

NIJMEGEN. DE KAROLINGISCHE KAPEL.

Foto R. Tepe.

VRIJ OPGEGROEIDE GROVE DENNEN.

DE DEN.

DE „Grove Den” is een voor de ontginning van woeste zandgronden ontschatbare boom, waarvan men zich in verschillende streken van ons land gemakkelijk kan overtuigen, en wiens nuttige eigenschappen men zich, vooral in de laatste halve eeuw, in toenemende mate, ten nutte maakte. Hij behoort tot een geslacht, dat met een vijftigtal soorten over de geheele aarde verspreid voorkomt, maar ’twelk alleen door de *Pinus sylvestris* in ons land vertegenwoordigd is. Waar deze oorspronkelijk thuis behoort is een onoplosbare vraag, want hij komt door geheel Europa, tot op 70° N. Br., in ’t wild groeiend voor, en wordt dan ook overal als inheemsch beschouwd.

Het geslacht *Pinus* geldt als het type van de zeer uitgebreide familie der kegeldragende boomen of Coniferen, en was, naar de Linnaeïsche opvatting, veel uitgebreider dan tegenwoordig. Terecht heeft men er echter later de *Larix*- en *Abiës*-soorten (de Lorkenboomen en de Sparren) van afgescheiden, die dan ook thans als afzonderlijke geslachten beschouwd worden, wat toch niet belet dat nog wel eens *Pinus Larix* en *P. Abiës* wordt gesproken. Tegenwoordig worden alleen die met naaldvormige, bij bundels gewoonlijk van twee tot vijf vereenigde bladeren, als echte Dennen beschouwd.

Er heerscht intusschen wel eenige verwarring in ’t gebruik der Hollandsche namen. Sommigen noemen ze allen Dennen en voor anderen zijn, omgekeerd, allen Sparren; terwijl men ook niet zelden van Dennen spreekt, als men Sparren en van Sparren als men Dennen bedoelt. De gewone Spar (*Picea excelsa*) hoorde ik hier vaak de „fijne Den” noemen, ter onderscheiding van de „grove Den” (*Pinus sylvestris*), hoewel ze elkaar blijkbaar geheel vreemd zijn.

Wat men door Coniferen of Kegeldragende boomen verstaat, moet ik als aan den lezer bekend veronderstellen; alleen zij, voor geheel onkundigen, de opmerking hierbij gevoegd, dat men er al die boomen mede bedoelt, welker vruchten (om duidelijkheidshalve dit woord te gebruiken), onverschillig of deze klein of groot zijn, op den welbekenden dennekegel gelijken, en, al maken de *Taxus* en *Juniperus*, die toch wel degelijk ook tot de Coniferen behooren, hierop, met hunne op bessen gelijkende vruchten, een uitzondering, is toch deze benaming zóó algemeen toepasselijk, dat ze wel geen aanleiding tot vergissing kan geven. —

De Grove Den komt in ons land, en dan bij voorkeur in zand-

streken, zeer menigvuldig in ’t wild, maar nog veel meer als bosschen voor; deze laatsten echter niet oorspronkelijk, maar vroeger gezaaid, later geplant. Vooral in de laatste jaren zijn groote uitgestrektheden van woeste gronden met Dennen beplant. Vroeger werden ze gezaaid, maar tegenwoordig geeft men aan het planten van jonge zaailingen de voorkeur, nu die in schier onbegrensd aantal voor geringen prijs verkrijgbaar zijn. Daar deze in den zandgrond zeer gemakkelijk en bijna zeker groeien, bleek dit veel verkieslijker te zijn, wijl ze dan op geregelde afstanden komen te staan en men, bij het later noodzakelijke uitdunnen, regelmatig te werk kan gaan.

Oudere dennenbosschen, dan die op meer dan 70 à 80 jaar kunnen geschat worden, treft men hier niet veel aan. Zulke bosschen hebben een zeer eigenaardig karakter. De naakte, rossige stammen staan zóó ver van elkaar af, dat men er met het meeste gemak tusschen door kan gaan. Ze zijn alleen van boven vertakt, wijl, door den vroeger dichten stand, al de lagere takken achtereenvolgend gestorven en afgeworpen zijn. Het natuurlijke gevolg hiervan is dan ook, dat zulke bosschen niet donker zijn en zelfs de zonnestralen er haar grillig spel in drijven. De stammen groeien steeds rechtstandig in de hoogte, wat aan dezen boom, bij de waarde van zijn hout, voor exploitatie bijzondere waarde geeft. De bodem in dennenbosschen is steeds kaal, veelal dicht met mos begroeid, maar van onderhout of van kruidachtige planten is geen sprake, of ’t moet zijn dat men op een toevallig lichte plek een verdwaaalden Berk ziet; terwijl ook hier en daar enkele heidestruiken, overblijfsels van den vroegeren toestand, daar nog voorttieren. Waar het mos ontbreekt, is de grond dicht met bruine afgevallen naalden bedekt.

Nu ligt het in den aard der zaak dat deze boomen een heel ander karakter vertoonen dan die, welke zich op een opene standplaats vrij konden ontwikkelen en men den Groven Den niet kan beoordeelen naar de slank opgegroeide, die men in de bosschen ziet. Men komt reeds tot dit begrip, wanneer men let op die, welke aan den zoom van het bosch staan, wijl deze veel meer vertakt zijn.

Het is volstrekt geen vast karakter van dezen boom om kaarsrecht alleen in de hoogte te groeien. Wel kan dit geen zeldzaamheid genoemd worden, maar onder de in het wild groeiende treft men er vele aan, die zich reeds van onderen vertakt hebben, welke takken spoedig in kracht met den hoofdstam gaan wedijveren en dan met dezen gelijk opgroeien, natuurlijk zeer ten koste van de hoogte. Zulke boomen, die men op sommige heiden zeer veel aantreft, verschillen met die der bosschen zóó aanzienlijk, dat men welhaast geneigd zou zijn

Foto R. Tepe.

VRIJ OPGEGROEIDE GROVE DENNEN.

ze voor wat anders te houden. Het best kan men den Groven Den in zijn van natuur verschillende groeiwijzen leeren kennen op een eenigszins uitgestrekte heide, in welker nabijheid zich een oud dennenbosch bevindt. Als de vruchtkegels dezer boomen in het tweede jaar rijp zijn geworden, wijken de houtachtige schubben uiteen, zoodat de zaden er, als de takken door den wind heen en weer geschud worden, niet alleen uitvallen, maar, daar ze van een vliezigen vleugel voorzien zijn, ook wegwaaien, zelfs tot op vrij verren afstand. Daarvan komen er dan zeer vele op de heide terecht, en al gaan de meeste verloren, toch komen er ook vele in de gelegenheid om te ontkiemen. Bleef nu zulk een heideveld rustig liggen, dan ziet men daar, nú verspreid, dán dicht bijeenstaande Dennen van verschillende leeftijd, sommigen reeds oud genoeg om zelf zaden uit te strooien. Men kan er vinden die pas een jaar oud zijn, somtijds zelfs in grooten getale. Al de jongere, b.v. tot acht- of tienjarigen leeftijd, hebben een zeer regelmatige groeiwijze. De jonge stam schoot kaarsrecht op en de jaarkransen, als hoedanig de takken zich voordoen, volgen elkaar regelmatig jaarlijks op, maar staan met ieder jaar wat verder van elkaar af. Verlengde zich toch de centrale as in het tweede en derde jaar maar weinig, naarmate de jonge boom sterker wordt neemt dit zeer aanzienlijk toe, en ontwikkelt zich in 't voorjaar een topschot zelfs van 70 tot 80 c.M. lengte, tengevolge waarvan de opvolgende krans van takken ook zoo ver van die des vorigen jaars verwijderd moet zijn.

Wanneer men deze hoogst regelmatige ontwikkeling ziet, kan men zich niet anders voorstellen, dan dat de boom op deze wijze zal blijven doorgroeien; maar de oudere verspreid staande boomen doen zien dat dit lang niet altijd het geval is, en dat er niet weinige zijn, die van dezen, voor de Dennen-soorten in het algemeen vasten regel afweken, zoodat ze een heel ander karakter verkregen dan die met welke zulks niet het geval was. Groeit een Den echter regelmatig op, dan zal hij zich ten laatste ook wel gaan vertakken, maar niet voordat hij reeds vrij hoog geworden is. Terwijl hij zijn onderste takken achtereenvolgens heeft afgeworpen, vormt zich dan hoogerop een kroon, die zich in de breedte ontwikkelt, en waarin de hoofdstam opgelost wordt. —

De Grove Den kan, evenals onze Eik, een zeer hoogen ouderdom bereiken, zoo zelfs, dat gissingen naar zijn leeftijdsgrens geen waarde hebben; maar patriarchale Dennen, namelijk zulke, welke ouderdom op meer dan een eeuw geschat wordt, treft men hier veel zeldzamer aan dan dit met den Eik het geval is. De in dit opzicht meest merkwaardige, is de

zoogenaamde „duizendjarige Den” te Wolfheze, ongetwijfeld de grootste en oudste in ons land. Men stelle zich echter niet voor dat deze boom tien eeuwen oud is, waartoe de naam, waaronder hij algemeen bekend is, allicht aanleiding zou geven; want als men er de helft afneemt zal men mogelijk dicht bij de waarheid komen. Ik zeg mógelijk, want, bij een gissen naar zijn ouderdom, kan men zeer goed een eeuw mistasten.

Het in den zomer druk bezochte Wolfheze zonder twijfel een der meest idyllische oorspronkelijke boschstreken van ons land, mag vrij algemeen bekend geacht worden en de heer D. J. van Vrij Ven gaf er in de aflevering van 1 April dezes jaars, N°. 13, van „Eigen Haard” een aanschouwelijke en zeer aantrekkelijke voorstelling van.

Toen ik over den „Wodans-Eik” sprak (bladz. 258) stelde ik mij voor hierop nader terug te komen, wat mij echter, na hetgeen de heer van der Ven er zoo kort geleden van mededeelde, onnodig schijnt; en zoo kort geleden van mededeelde, onnodig schijnt; en zoo kort geleden van mededeelde, onnodig schijnt; en zoo kort geleden van mededeelde, onnodig schijnt.

Wat dien monumentalen Den betreft, deze staat dicht bij het nieuwe zomerhôtel; zijn volkomen gave stam heeft een omtrek van 3.96 M., en is dus ruim 1.30 Meter dik, terwijl de diameter aan den voet 2 Meter is. Hij is een eeuw oud, die verscheidene eeuwen achter zich, en wie weet hoe langen tijd nog vóór zich heeft; immers hij heeft nog volstrekt niet het voorkomen van een invalide, en breidt zijn zware takken tot op p. m. 30 Meter hoogte zóó ver uit, dat de kroon daar een breedte van, naar ruwe schatting, ruim 20 Meter heeft.

Dit zijn afmetingen, die voor den Groven Den aan het ongeloofelijke grenzen. Dat hij een overblijfsel is van een oerwoud, zal wel waar zijn, en dat hij een onwederlegbaar bewijs levert van de verspreiding reeds in overouden tijd van dezen boom in ons land, is zeker; zoodat men de *Pinus sylvestris* zonder eenig voorbehoud een ónzer boomen kan noemen.

De ruimte in dit blad laat niet toe stil te staan bij een aantal bijzonderheden, tot welke bespreking de Grove Den, al behoort hij niet tot onze fraaiste boomen, ja al moet hij in dit opzicht als een der minste van dit groote geslacht beschouwd worden, gereede aanleiding zou geven; reden waarom ik mij ten slotte zal bepalen tot de vluchtige vermelding van een paar andere soorten, die in ons land wel niet inheems zijn, maar hier en daar aangeplant worden aangetroffen.

Veel fraaier dan onze Grove Den is de Noord-Amerikaansche Weymouths-Den (*Pinus Strobus*), die heel in 't begin der 18^e eeuw in Engeland werd ingevoerd en aan wiens verspreiding inzonderheid Lord Weymouth zich liet gelegen liggen.

Reeds op een afstand is deze fraaie boom te herkennen, zoowel aan de lichtere kleur, door de zegroene naalden veroorzaakt, als aan zijn fraaie groeiwijze. De zeer dunne naalden zijn wat langer dan die van de *P. sylvestris*, en, terwijl ze bij deze twee aan twee bijeen staan, zijn er hier steeds vijf tot een bundel vereenigd. De vruchtkegels, die tot 10 cM. lang worden, zijn niet alleen veel grooter, maar ook veel lossier en de schubben niet zoo houtachtig.

De stam groeit altijd onvertakt kaarsrecht naar boven, zoodat hij 40 tot 50 M. hoogte kan bereiken. Hij groeit zeer snel, zoo zelfs, dat twintigjarige boomen tennaastenbij de dubbele stamdikte hebben van die der gelijktijdig geplante Grove dennen.

De Weymouths-Den wordt algemeen als tegen het klimaat van Midden-Europa bestand geacht, en hij is dit ook; maar toch niet onder alle omstandigheden. Twaalf jaar geleden bewonderde ik hier, op het landgoed „Selterskamp” een boschgedeelte, dat alleen uit deze Dennen bestond; prachtige boomen, met stammen van meer dan twintig centimeter dikte, en zóó volmaakt gezond, dat ze voor een lang leven bestemd schenen. Links en rechts gewone dennenbosschen van denzelfden leeftijd, maar ver, zeer ver bij dezen achter.

Nadat echter aan sommige boomen een sterke uitvloeiing van hars uit de overigens volkome gave stammen was opgemerkt, begonnen deze ziek te worden, zoodat men ze moest opruimen. Andere volgden, en dit ging zoo voort, tot er nu nog maar enkele van zijn overgebleven.

Op een andere plaats hier in de buurt ging een prachtige groep, van wel jonge, maar toch reeds sterke boomen, in één jaar verloren. Vermoedelijk zal dit hieraan moeten toegeschreven worden, dat de Weymouths-Den, hoe goed ook tegen onze winters bestand, het op den langen weg in den drogen zandigen grond niet kon uithouden. —

Een andere Den, die om zijn nuttige eigenschappen zeer algemeen verspreid werd, en die dan ook wel eens in ons land in 't wild groeiend werd gezien, is de oorspronkelijk in Zuid-Europa thuis behorende Zee-Den (*Pinus maritima* of *P. Pinaster*). Tot onze inheemsche soorten kan deze echter niet gerekend worden, maar wel komt hij hier en daar aangeplant voor. Deze wordt een boom, die, onder gunstige omstandigheden, tot 30 Meter hoogte kan bereiken; hij heeft glanzend groene, 15—20 cM. lange naalden, en is reeds daardoor terstond van den Groven Den te onderscheiden; de naalden staan ook ten getale van twee, somtijds drie bijeen. De vruchtkegels worden 10—19 cM. lang.

Dat deze boom voor onze boschbeplanting minder geschikt is, bleek mij hieruit, dat hij veel langzamer groeit dan de Grove Den; ook vond ik in de overigens goed ontwikkelde kegels slechts enkele looze zaden.

Dit een en ander kan het gevolg van plaatselijke toestanden

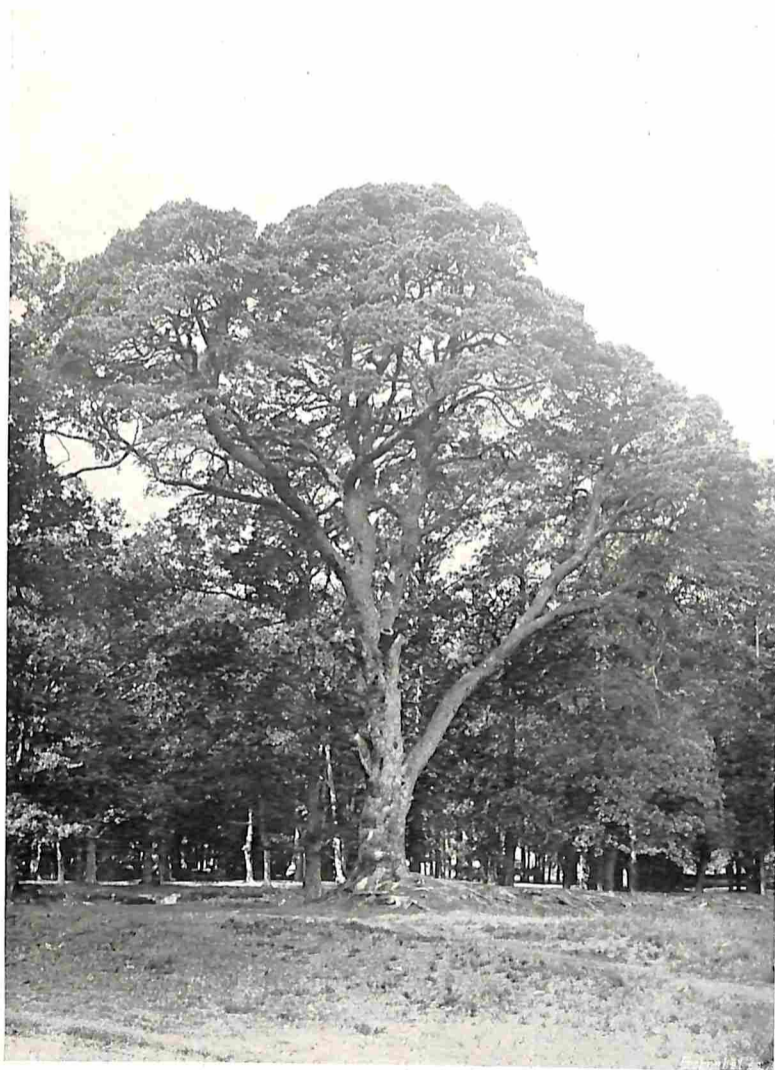

Foto Goedeljee & Lohman. DE ZOOGENAAMDE
DUIZENDJARIGE DEN TE WOLFHEZE.

zijn, maar 't strekt den boom toch zeker niet tot aanbeveling.

Gaarne liet ik hier nog enkele opmerkingen betreffende niet in ons land als aangeplant voorkomende Dennen volgen, maar ik mag voor dat onderwerp niet te veel ruimte in beslag nemen. Daar is bijv. de *Pinus Cembra*, in Zwitserland als de „Arve” bekend, die zelfs groote bosschen vormt, zóó hoog op het gebergte, dat alleen de Berk hem nog kan volgen. In Grauwbunderland, bij Pontresina, ter hoogte van 6000 voet, zag ik er boomen van, die in kracht en gezondheid niets te wenschen overlieten. Dit schijnt echter zijn hoogtegrens te zijn. Hoogerop, aan den Berninapas, werden ze armelijker en nog wat hooger ontbraken ze geheel.

De groote zaden, „Piniolen”, gelden daar voor een lekkernij, en het harde en duurzame hout wordt zeer op prijs gesteld.

Voor ons blijft echter, uit een landhuishoudkundig oogpunt gezien, de eenvoudige *Pinus sylvestris* de belangrijkste.

Bennekom.

H. WITTE.

DE EIK ALS HERINNERINGSBOOM.

BEKEND is het, dat hier te lande de Linde algemeen als herinneringsboom wordt aangeplant. Bij verschillende feestelijkheden wordt een dergelijke boom geplant, en toen Koningin Wilhelmina in 1898 de regering aanvaardde, werden er heel wat Linden ter herinnering aan dit heuchelijke feit geplant. Wonder is dit niet, want deze boom kan zich prachtig ontwikkelen.

In plaats van Linden worden in Engeland gewoonlijk Eiken voor dit doel gebruikt. Ook de Eik kan een statigen boom vormen en een zeer ouden Eik is een voorbeeld van stoere kracht. Toch heeft de reden, waarom men daartoe in Engeland Eiken gebruikt, meer een geschiedkundigen grond, die dagteekent uit den tijd van de Engelsche Republiek. Toen koning Karel II de slag bij Worchester verloren had, werd hij door de troepen van Cromwell vervolgd. Hij vluchtte in een dicht bosch, dat in alle richtingen door den vijand werd doorzocht. Te vergeefs drong de ongelukkige vorst dieper en dieper in het woud, steeds meer werd hij door zijn vervolgers in het nauw gedreven en lang zou het niet meer duren of hij viel hen in handen. In zijn angst klom hij in een grooten Eik en halverwege de hoogte van den stam ontdekte hij een groot gat, de oude boom was inwendig geheel hol. Voorzichtig liet de koning zich in den hollen boom afzakken, zich enkel met de handen aan een overbuigenden tak vasthoudend. Weldra hoorde hij de vijandelijke troepen naderen, overall speurden zij rond; zij begrepen, dat de vluchteling niet ontsnapt kon zijn, doch vonden hem nergens en ten slotte gaven zij de vervolging op. Toen de avond gevallen was, klom de koning uit den boom en wist hij te ontsnappen. Hij was gered.

Toen Karel II door toedoen, vooral van den hertog van Albemarle weder op den troon hersteld was en zijn plechtigen intocht in Londen deed, kwam de Londensche bevolking hem met eikentakken zwaaiend te gemoet, allerwegen waren de huizen met eikenloof versierd, en toen de stad den koning een groot feest aanbood, was niet alleen de feestzaal met eikenloof versierd, doch ook de gasten waren met eikenbladeren getooid. Dit geheele seizoen werden eikentakken bij iedere gelegenheid ter versiering gebruikt. Deze overdrijving is wel gaandeweg geminderd, doch de gewoonte om Eiken te planten, is blijven bestaan en wordt ook steeds gevolgd.

E. TH. W.

SAUERLAND.

HET heeft me menigmaal verwonderd dat de menschen als schapen of ganzen elkaar volgen, waar het betreft de zomeruitstapjes. Mannen en vrouwen, die het u hoogst kwalijk zouden nemen, wanneer gij ze zoudt beschuldigen van kuddegeest of zucht tot naäperij, zij volgen gedwee de meest plat getreden paden der vakantie-reizigers. Voor bescheiden beurs zijn het de Rijn of de Ardennen, ons eigen land durft men niet noemen als tijdelijk verblijf. Wie over meer middelen beschikt spreekt over Schwarzwald of Thüringen, de begunstigen der fortuin geven hoog op van Zwitserland en de Italiaansche meren. Voor wie de uitgaven niet te hoog mogen worden, blijven Ardennen en Rijn de regelde paadjes en slechts weinigen wagen het, een niet tot officieel-fashionabel terrein gestempelde streek op te zoeken. Sauerland, laat ik met de deur in huis vallen, Sauerland heeft recht op dezen fatsoens-stempel.

Zeker, ik weet dat enkelen het brengen tot Arnsberg en een enkel ander plaatsje dat begint naam te maken, maar toch acht ik 't in veler belang eens te wijzen op dit schoone deel, zoo heel dicht in onze buurt gelegen. In eenige uren brengt ons bijv. de Casseler sneltrein over Emmerik naar Hagen Westfalen waar we midden in het moois zitten. Misschien heeft de naam die op een *zuur* land schijnt te duiden nog steeds velen tegengehouden, en mag dan daarvan wel een verklaring voorafgaan.

Sauerland is het Westfaalsche bergland ten zuiden van de Ruhr. In het westen sluit daarbij aan het Bergische gebied, in het oosten het Upland van Waldeck.

Deze streek heet in oude geschriften Suiderland of Süderland, en zuur is ze alles behalve. Zij is nl. rijk aan bosschen, te rijker naarmate men meer oostelijk gaat, en de liefelijke dalen, de ruwe rotsen, wondermooie druipesteengrotten, de schilderachtig

gelegen burchten en ruïnes, kasteelen en stadjes, de vriendelijke bevolking en lage prijzen maken het een bij uitstek geschikt doel voor onze jaarlijksche tochten. Hier en daar zijn de hotels niet veel meer dan boerenherbergen, het boerenbedrijf blijkt er uit de geheele omgeving als hoofdzaak, maar in de eenvoudige soms primitieve kamers zijn de bedden goed, het eten eenvoudig doch degelijk. In de grootere plaatsen of aan de drukker verkeerswegen gelegen hotels doen in geen enkel opzicht onder voor die in ons land, alleen zijn de prijzen er matiger.

Liefhebbers van groote voet- of fietstochten vinden overal wegwijzers langs de goede wegen, de wandelaars zullen in de buurt der vele plaatsjes steeds met kleuren elke wandeling vinden aangegeven. Het land is doorsneden van spoorwegen en het reizen daarmee valt ook alweer niet tegen wat de kosten betreft.

Van den Rijn tot de Wezer, van de Lippe tot de Lahn gaan vijftien doorgaande hoofdwegen, die uitstekend in orde worden gehouden. Tusschen deze hoofdwegen en naar de spoorlijnen vinden wij ontelbare verbindingswegen. Op mooie punten zijn uitzichttorens gebouwd, Schutzhütten zijn er waar dit wenschelijk kan zijn, de grotten en onderaardsche reuzengangen worden bewaard voor verontreiniging door rook of vernieling, en overal zijn gidsen aanwezig.

Tochtjes per rijtuig van het eene dal naar het andere, langs de slinger-klimmende wegen, over de mooi begroeide bergen, zijn heerlijk en niet duur.

Als voorbeeld, met ongetelde andere te vermeerderen, zal ik een kort verblijf aannemen in een westelijke en een in een der oostelijke plaatsjes, om, o zoo kort, aan te stippen wat daar valt te zien.

Eenige minuten sporen van Hagen af vinden wij het eerste plaatsje in het Vollmedal gelegen en wel Dahl met mooier omgeving dan ik kans zie onder woorden te brengen. De rotsen langs den weg, het snelle bergstroompje aan de andere zijde, hier en daar met een rustiek bruggetje of een paar koeien die er de koelte in zoeken, het zijn schilderijtjes waar men ook heen ziet. Dat de waterkracht benut wordt spreekt vanzelf en men treft dan ook watermolens aan wier onder- of bovenslagraden de hamers in beweging brengen voor de daar inheemsche zeisen en ploegscharen-smederijen, draadtrekkerijen enz. Wij zijn in het land der metaalbewerking, van welke wij nog moeten noemen de kleine verbruiksartikelen der electrotechniek, zooals commutators, loodzekeringen, gloeilampen, enz., die ook in reusachtige hoeveelheden worden gefabriceerd in het iets verder gelegen Schalksmühle, dat als verblijf ook zeer is aan te bevelen. Van deze plaatsen gaat men uit per trein of rijtuig, per fiets of te voet alnaar men de vlakke chaussee houdt of de weggetjes neemt, die langs en tusschen de bergen slingeren langs villa's en buitens. Is men aan de andere zijde in een ander of een nevendal terecht gekomen, dan is men zeker ook daar weer en goede wegen en een riviertje of forellenbeekje aan te treffen, waar de jongens in het water loopen om steenen te keeren en de vlugge forellen te bemachtigen.

Van de hoogten af zijn de uitzichten steeds riant. Een wazig dal voor ons, waarin de morgennevel nog niet geheel verdwenen is, kunnen we daarin toch reeds duidelijk onderscheiden de stukjes bouwland, een stukje van een in vakwerk opgetrokken boerenhuis, daarachter in een dwarsdal liggen huizen en villa's, loopt over het viaduct een trein. Weer veel verder achteruit, tusschen beboschte bergen door, waarop hier en daar prachtige landhuizen, ontdekken we weer steeds meer dalen en bergen tot het oog zich verliest in het verre blauw-grauw.

Vreemd zien we op, wanneer we op vrij aanzienlijke hoogte een

Foto Jos. Raemackers.

SAUERLAND. LANGS DE VOLLME.

grooten plas ontdekken, waarachter een paar Westfaalsche huizen temidden van boomgaarden.

Zoo is het te Dahl, te Dahlerbrück, te Schalksmühle, het gehele Vollmedal dat ik als voorbeeld koos voor de andere dalen.

Heb ik niets vergeten?

Geachte lezer, ik heb bijna nog niets gezegd en nagenoeg alles moet nog worden opgesomd.

Alleen een plaatsje als Dahl zou nummers eischen, wilde ik volledig zijn. De mooie weg naar Rummenohl, aan de monding der Starbecke in de Vollme gelegen, die naar de Glörsperre — ik zal er niet aan beginnen. Alleen zij nog op deze sperren gewezen, deze afsluitingen van enkele dalen door reusachtige muren, waarachter men het water verzamelt dat dient tot het drijven van machines en tot besproeiing.

Zoo liggen hier de Glörthal-, Ennepe-, Lingeser-, Fühlbecker-, Verse-, Jubach- en Ostertalsperre, alle in dagtoeren te bereiken ook van Lüdenscheid uit. Om er maar weer één te noemen: de Ennepetalsperre bevat 10 miljoen kubieke meters water en is twee uur lang. De muur tot onderste afsluiting is lang 270 M., hoog 41, dik 33 Meter.

Nu zijn we van Dahl slechts in één richting uitgegaan en hebben daar iets opgenoemd. Naar een der andere zijden kan men door 't Asbecketal een schaduwrijken weg volgen tusschen bosschen door en langs alpenweidjes naar Brechtefeld tot men uitkomt heel in de hoogte bij het slot Hohenlimburg. Een onvergetelijke weg.

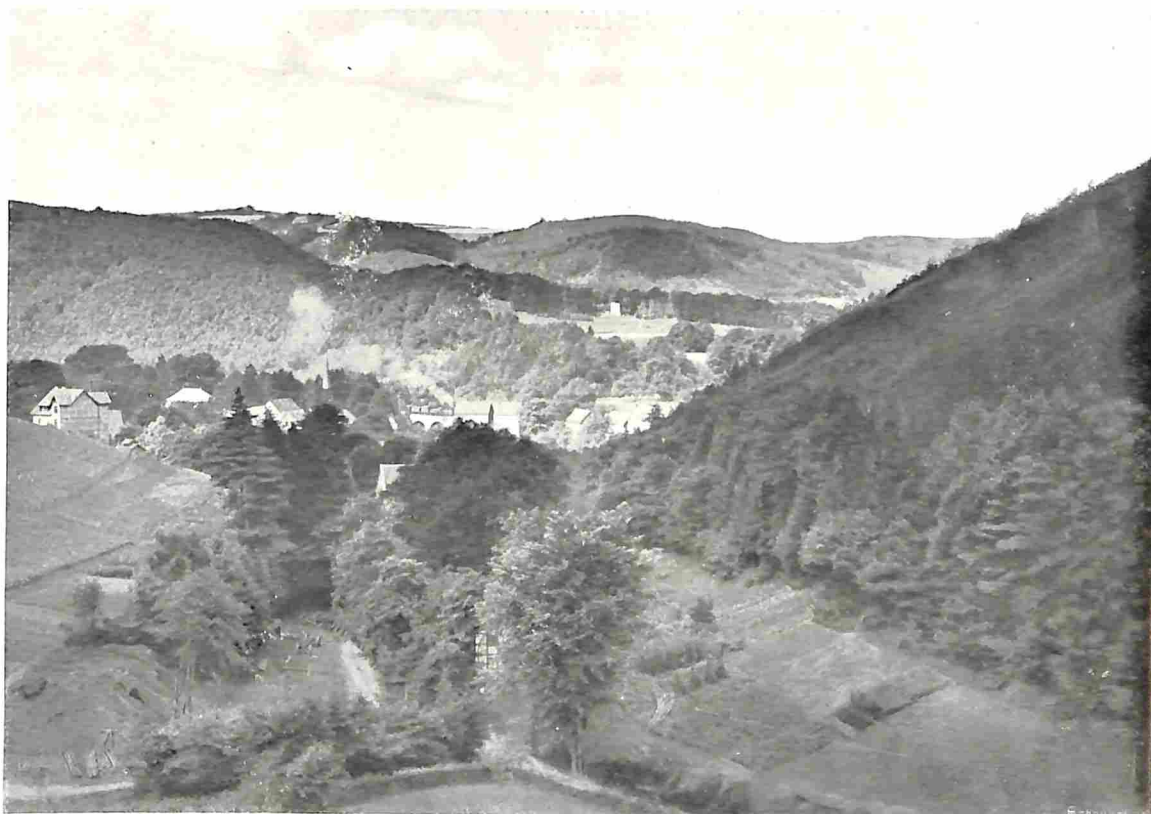

Foto Jos. Raemackers.

SAUERLAND. BIJ SCHALKSMÜHLE.

Foto Jos. Raemaekers.

SAUERLAND. IN 'T BIGGEDAL.

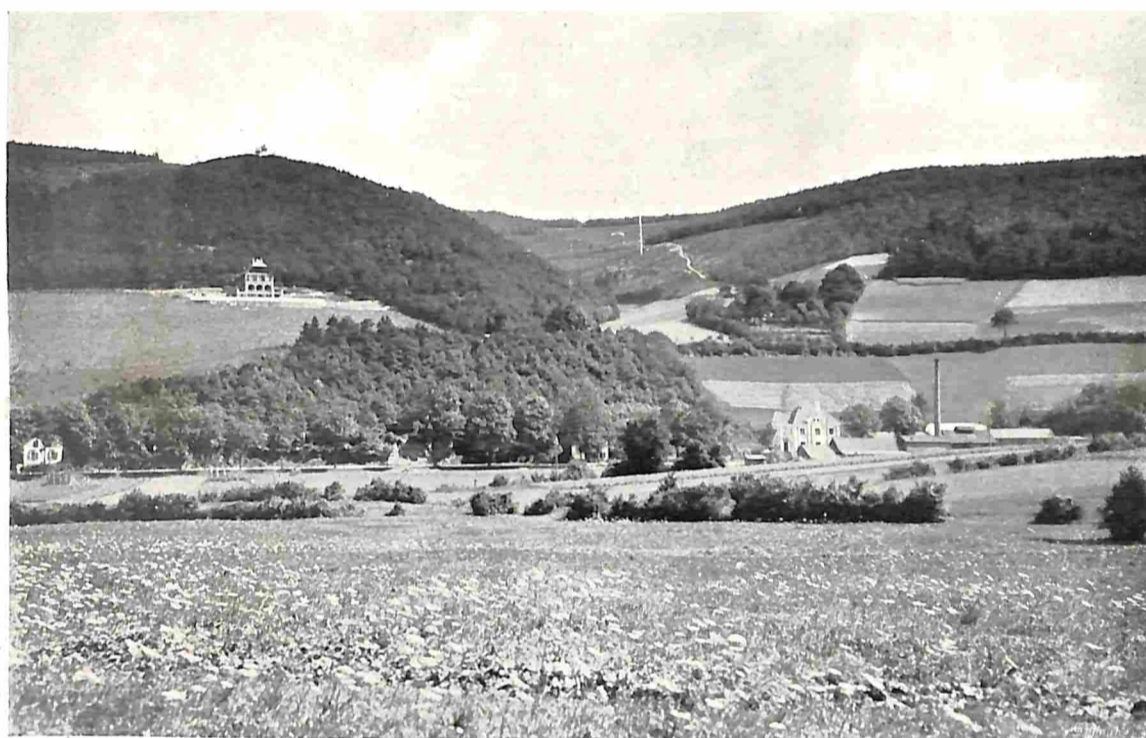

Foto Jos. Raemaekers.

SAUERLAND. DAHL AAN DE VOLLME.

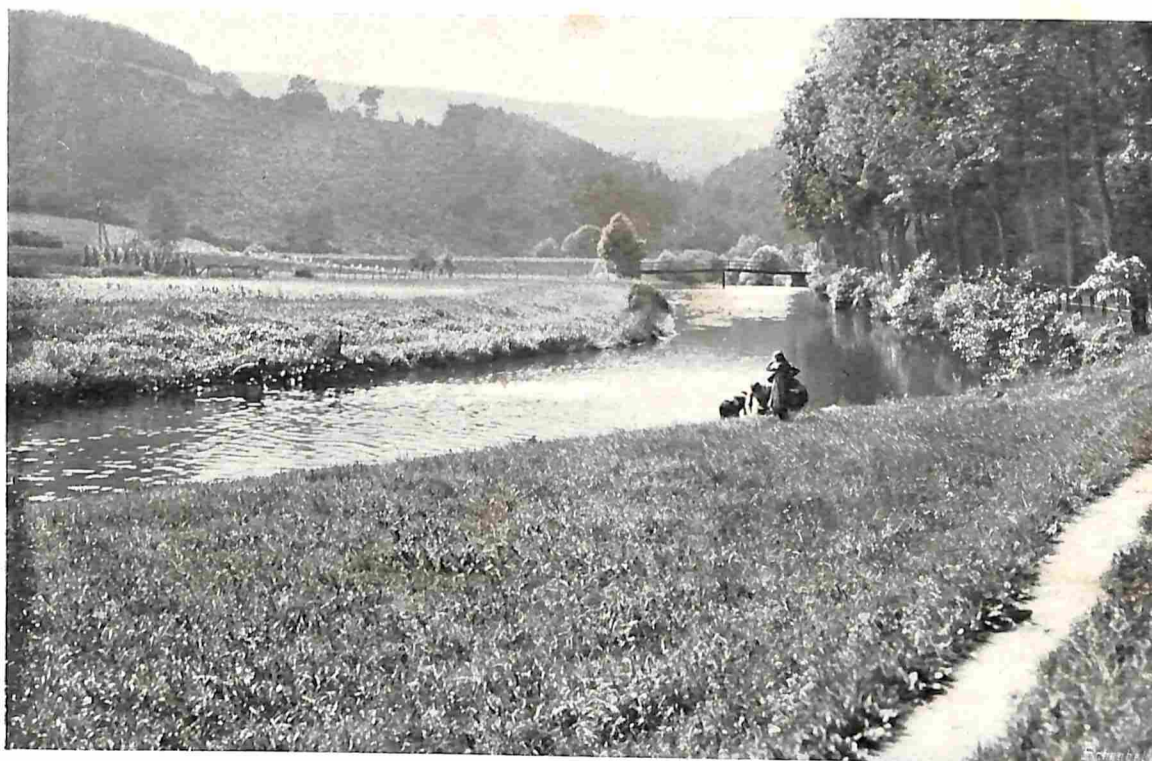

Foto Jos. Raemaekers. SAUERLAND. FORELLENVISSCHERS IN DE VOLLME.

Maakt men er een dagtoer van, dan knoopt hieraan vast een spoor-tochtje of fietstocht naar Letmathe en de nooit-volprezen Dechenhöhle. (samen slechts 6 K.M.) Dit is een der schoonste druipsteengrotten, uit 15 afdeelingen bestaande, electrisch verlicht.

En langs den spoorweg of de stoomtram zijn de uitzichten al even schitterend als elders. Telkens langs een zijdal rijdende zou men den trein willen doen stoppen om daar en daar alleen uit te stappen, tot het volgende ons weer liefelijker toeschijnt dan alle voorgaande.

Het Hönndal met Felsenmeer, Versedal en Ebbeberge, en het Biggedal en dat van de Lenne, de Fretter, de Elspe, het Kothaar-gebergte, Ederdal of de streek om Siegen of Hilchenbach, Laasphe of Meschede, en... er is geen eind aan.

Maar ik zou u nog een voorbeeld uit het voor onze landgenooten nagenoeg onbekende Oostelijk Sauerland noemen. Ik doe een greep. Verlaat men de groote Casseler lijn te Nuttlar, dan heeft men een zijlijn naar Bigge, Olsberg en Steinhelle, waar ze secundär-bahn wordt langs Wüllmeringhausen naar Winterberg, de bron der Ruhr. Deze geheele streek is onbeschrijfelijk mooi, zoo ook die van Steinhelle (spoorlijn) langs Assinghausen naar Niedersfeld. Hoogst belangrijk, ook uit een geologisch oogpunt, is bijv. een tocht van Olsberg of een der andere plaatsjes naar Bruchhausen met zijn „Steine” of door de bosschen van Brilon.

Naar de steenen gaat de weg door het hemelsch mooie Schmaladal. De steenen zelf zijn vier heel groote en veel kleine porfierrotsen bovenop het plateau van den Istenberg. De hoogste is 87 M. hoog en bovenop deze monoliet bevindt zich een bronnetje, op ongeveer 800 M. boven zeepil. Op dit plateau vinden wij mossen, die verder alleen in Zwitserland en de Deutsche hooggebergten worden aangetroffen. Het ontstaan der rotsen wordt aldus verklaard. Het porfier is eruptief door het omringende leigesteente doorgedrongen tot gelijk niveau. In den loop der eeuwen is het zachter leigesteente verweerd, zoodat nu de harder rots er boven uitsteekt. Door boringen is vastgesteld dat de porfierrotsen loodrecht verder naar beneden reiken.

Ik noemde al Niedersfeld met prachtige omstreken, Winterberg — tegenwoordig meer en meer voor wintersport bezocht — en 't Brilonerbosch. Nu, dit laatste mag er wezen.

Van het gunstig gelegen station Brilon-Wald uit heeft men om zich heen 45.000 morgen bosch, waarvan 22.000 morgen Hochwald. Doch behalve de ozonrijke lucht op ongeveer 500 Meter hoogte, heeft men gelegenheid van hier uit het Hoppecke- en Diemetal te bezoeken, waar vooral het gedeelte tusschen Bredelar en Marsberg mij meer heeft getroffen dan de meest beroemde, veelbesproken, veelbezochte gedeelten van welk ander land ook.

Wij hebben dus betrekkelijk heel dicht bij ons een land voor liefhebbers van natuurschoon, zoodat er geen tweede bestaat, en dat naast onze bescheiden eischen van comfort een zeer matige aanslag op onze beurs wordt gedaan, mag voor velen een tweede voordeel zijn.

JOS. RAEMAEKERS.